

המרחב החקלאי ממערב לתל חצור

עדנה עמוס ונמרוד גצוב

2008). לאחרונה נחשף קטע ארוך מתעללה זו (יוסי סטפנסקי, מידע בעל פה).

שתח C. על השלווחה המפרידת בין נחל חצור לבין נחל קבעת, מדורות-מערב לתל חצור (נץ"מ ר"ח 25260/26632, ר"י 25260/76632, נחשפו שתי גתות (מס' 21א', 21ב'; ר' להלן).²

הגთות (טבלה 1)

שתח A

גת מס' 4. הגת הנחפרה בעבר (סטפנסקי תשן"ד: 117). היא כוללת משתח דרכיה מוארך, ולצדיו שני צמדי ספלולים ובור איגום רוחבי.

גת מס' 8 (תכנית 1). בוגת הוכחנו שני שלבים. בשלב א' משתח הדרכיה של הגת כמעט שאיןו ניכר; הוא משופע בתיליות אל עבר בור או איגום מוארך. בשלב ב' קווצר משתח הדרכיה כדי חצוי, והוא עשוי כחצוי עיגול; חציתתו טובה, מאוזנת, ושוליו מוגבהים מעט. בניציב לצייר הגת נחצב בור איגום רוחבי, מלבני, שגומה בחתיתה.

גת מס' 9. הגת נפגעה מאוד בשל בליה, אך אפשר היה להבחין במשתח דרכיה מוארך שמשני צדיו שני צמדי ספלולים, בדומה לגת מס' 4.

גת מס' 11א' (תכנית 2). בחלק התיכון של מהשוף הסלע נחשפה גת, המורכבת ממשתח דרכיה מוארך, רדוד, המנצל את שיפוע הסלע. את משתח הדרכיה מנוקזת תעלת אחת המוליכה לבור איגום רוחבי, החמוד למשתח הדרכיה, ובתחתיו גומה לאיסוף שרידיות התירוש. בחלקו העליון של משתח הדרכיה הותקן צמד ספלולים זה מול זה, לצד המשתח. ספלולים נוספים הותקנו סביב לגת, בעיקר בחלק התיכון של מהשוף הסלע, במפלס נמוך מבור האיגום.

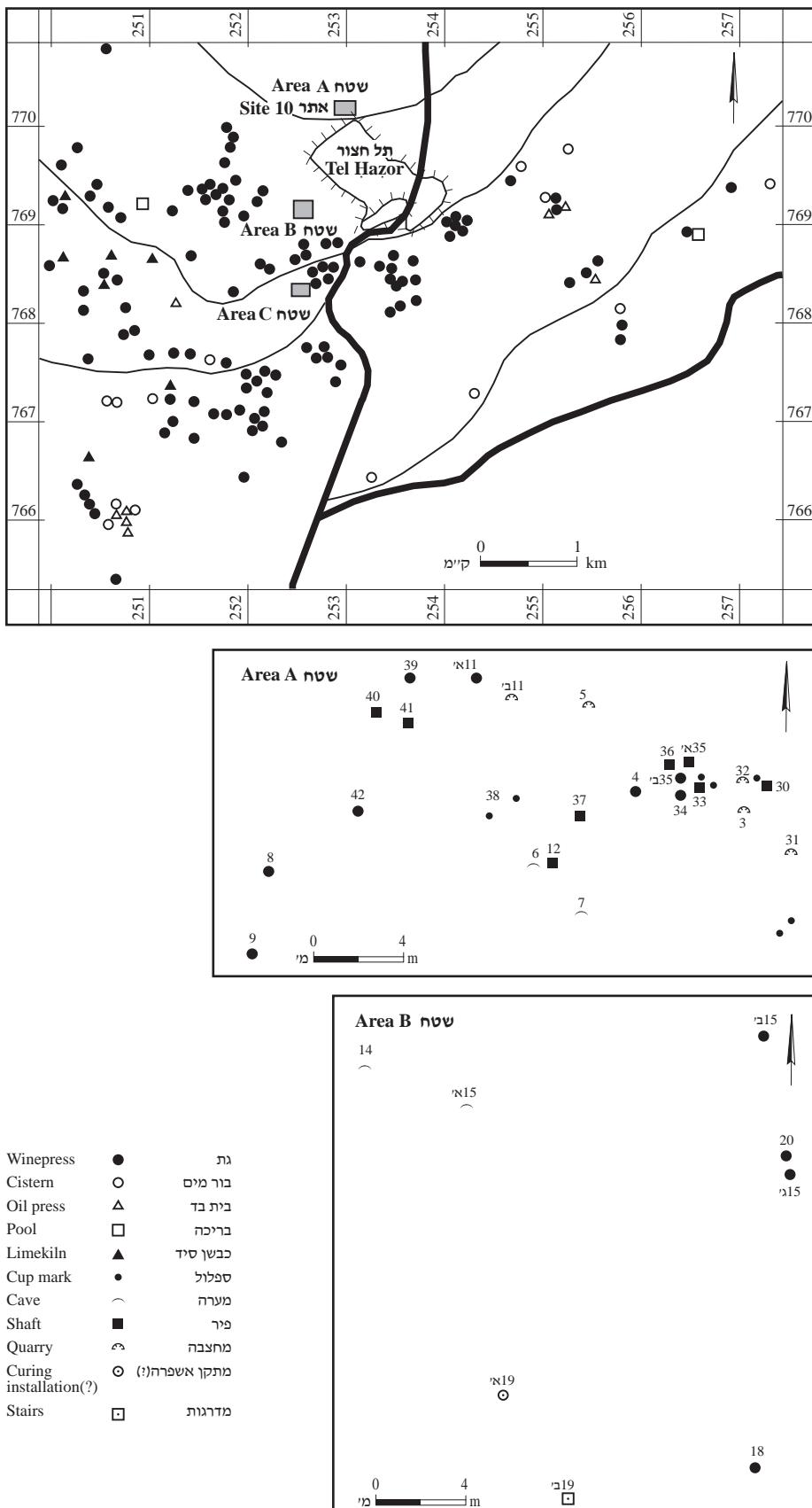
בחודש אוקטובר 2002 נערכו חפירות לאורך התוואי המתוכנן של כביש 90, בקטע העוקף את תל חצור.¹ במהלך נחשף המרחב החקלאי הקדום של התל, וכן מתקנים חקלאיים, ממחצבות, מעורות ופירמים של מעורות קבורה. מרבית המתקנים אותרו כבר בספר קודם שנערך בתוואי (סטפנסקי וברדה 2006).²

החפירה

המתקנים והמעורות נמצאו בשלושה שטחים (A-C; איור 1). הם חצובים בסלע קרוטון סנווני ובגיר איאוקני בגבעות סביבת תל חצור: ממערב, ממערב ומדרום-מערב.

שתח A. על מהשוף סלע במורדר הצפוני-המזרחי של הגבעה שמצפון לתל חצור ונחל מכברים (נץ"מ ר"ח 25290/77035, ר"י 205.8 ; 20290/27035, ר"י 9, מעלה פנוי הימ) נחשפו שמונה גתות³ (מס' 8, 9, 11א', 11ב', 34, 39, 335, 42, 39, 13, 31, 5); ארבע מחצבות (מס' 32, 31, 30, 33, 36, 35, 12, 11א', 40, 37, 36, 41). באתר 10, מחוץ לתוואי הכביש (איור 1), נסקרו גת, משתח דרכיה ומחצבה; לידם נמצאו שני אורטוסטטים מובלטים, שכונראה הובאו משתח העיר הקדומה. אתר זה נמצא, כאמור, מחוץ לתוואי הכביש, ולכן לא נערכה בו חפירת בדיקה.

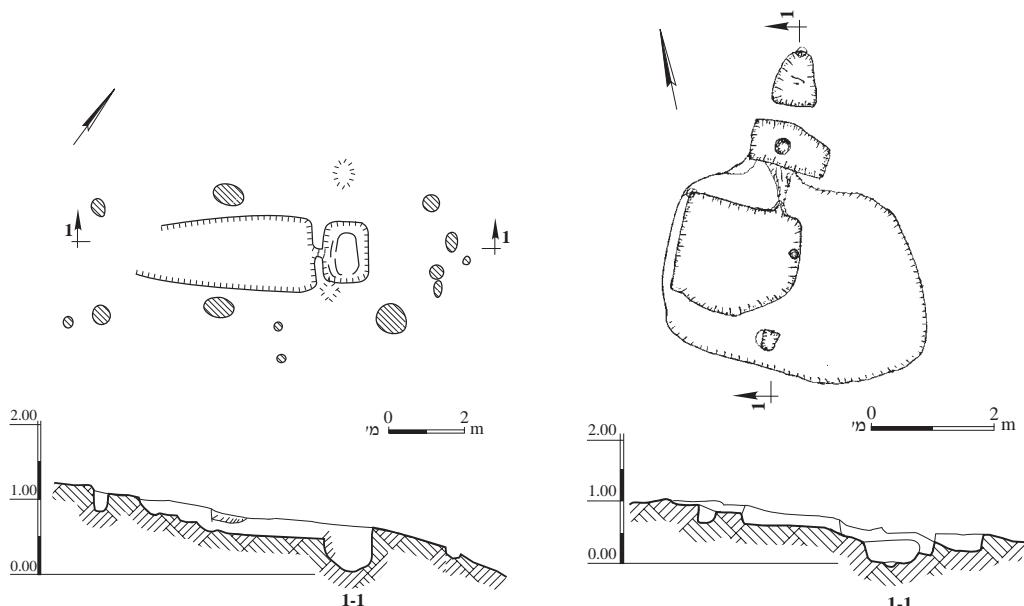
שתח B. ממערב לתל חצור, בחלק המזרחי של שלוחה 'מערות הדרוזים' (נץ"מ ר"ח 25260/76920, ר"י 18, 15, 14, 15ב') נחשפו חמישה גתות (מס' 15ב' [צמד גותות], 15ג', 18, 20); מעורות (מס' 15א', 14א'; לא נחפרו); מתקן אשפה? (מס' 19א') ומדרונות חצובות (מס' 19). כמו כן, נערכו חפירות בדיקה בתעלת החצובה שכונראה מזרח-מערב. זהה, ככל הנראה, אמתת מים קדומה, שהוליכה מים לתל חצור (סטפנסקי תשן"ו: 7-1;

איור 1. תל חצור וסביבתו (על פי סטפנסקי תשנ"ג; איור 10), כולל שטח החפירה A-C ואתר 10.

טבלה 1. מידות הගאות בשטחים C-A (מטרים)

ספלוולים				גומה לאיסוף		בור האיגום			משתח הדריכה		מספר
עומק	קוטר	עומק	מס'	קוטר	עומק	קוטר	רוחב	אורך	אורך	רוחב	
שטח A											
-	-	-	0.15	0.25	0.20	0.70	0.93	3.10	3.30	(שלב א')	8
-	0.08	1	-	-	0.40	0.70	1.20	1.65	1.95	(שלב ב')	8
0.22	0.23	2	-	-	-	-	-	1.00	2.00	(שלב א')	9
		9	-	-	0.55	0.85	1.10	2.30	3.50	(שלב ב')	9
~0.20	~0.20	4	-	-	0.60	0.60	0.80	1.10	2.60	'א11	
-	0.20–0.10	3	0.40	0.50	-	0.90	1.20	-	-		13
-	-	-	0.10	0.25	0.46	0.80	1.20	2.40	2.80		34
-	-	-	0.10	0.20	0.40	0.75	1.15	3.00	3.00		'ב'35
0.25	0.16	4	0.15	0.30	0.45	0.75	1.00	2.50	3.50		39
0.16	0.20										
0.20	0.35										
0.22	0.37										
-	-	-	-	-	-	-	0.65	1.10	-	-	42
שטח B											
0.20	0.15	2	0.13	0.20	0.40	0.70	1.10	~1.50	1.80	(מזרחה)	15'
0.28	0.21	1	0.11	0.20	0.50	0.69	1.08	~1.80	2.00	(מערב)	15'
-	-	-	-	-	1.70	1.80	2.20	2.00	3.00		'ג'15
-	-	-	0.10	0.15	0.40	0.85	1.00	-	1.80		18
-	~0.30–0.10	8	-	-	0.90	1.00	1.30	2.00	2.50		20
שטח C											
0.17	0.20–0.10	3	0.15	0.35	0.40	0.65	0.95	2.00	2.30		'א21
-	-	-	-	-	1.00	1.85	1.20	2.30	2.50		'ב'21

תכנית 2. שטח A, גת מס' 11, תכנית וחתך.

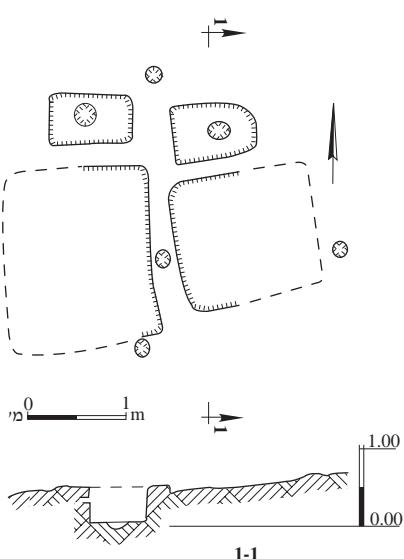
תכנית 1. שטח A, גת מס' 8, תכנית וחתך.

גת מס' 42. בחלק העליון של משטח הסלע הייתה הקיימת גת; רק בור האיגום שלה שרד.

שטח B

צמד גותות מס' 15ב' (איור 2; תכנית 4). זוג של גותות, צמודות זו לזו, נמצא בשיפולי המדרון הצפוני, בחלוקת המזרחי של שלוחת 'מעוות הדרווי'. כל גת מורכבה ממשטח דרכיה מוארך שבבסיסו בור איגום רוחבי. בתחתית כל אחד מבורות האיגום הותקנה גומה לאיסוף שאריות התירוש. משטחי הדרכיה התנקזו לבורות האיגום דרך תעלות, אחת שרידית הנקיים שנחצבו בדופן בורות האיגום, אחת לכל משטח. רק התעללה המזרחת שורדה בחלוקתה. אף על פי שהמשטח הסלע עבר תהליכי בליה שהרס את שולי משטחי הדרכיה, אפשר להבחין בספלול אחד בצד המזרחי של משטח הדרכיה המזרחי ובספלול אחר ברכס המרכזי המפריד בין שני משטחי הדרכיה. שני ספלולים אלה נמצאים על ציר אחד בניצוב לציר הגת. לא היה אפשר לקבוע האם היה ספלול נוסף לדרום המשטח המערבי. אולם, על סמך השוואה לצמד דומה של גותות שנחשפו ליד יפהעת, נראה שלא היה ספלול כזה (קובלוד-פארן 2009: גותות XII, XIII).

במשטח הדרכיה המזרחי ובבור האיגום המערבי נמצאו חרסים רבים, בעיקר שבר גוף ומעט שרידי שפה (לא צוירו). ראויים לציין שפת קנקן פסוק (Bonfil 1997: Fig. II.6:41) מתkopפת

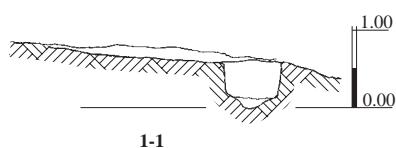
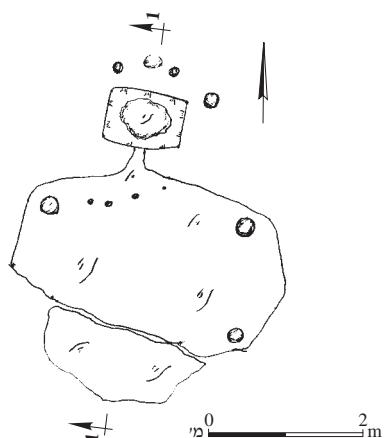
תכנית 4. שטח B, צמד גותות 15ב', תכנית וחתך.

גת מס' 13. מן הגת שרד רק בור האיגום.

גת מס' 34. לגת משטח דרכיה מלכני מוארך, המתקנו דרך תעלה אחת, שנוצרה כנראה מנקב שנפגע, אל בור איגום רוחבי המרוחק מעט ממנו. בתחתית בור האיגום יש גומה לאיסוף שאריות התירוש.

גת מס' 35ב'. לגת משטח דרכיה לא סדר, המנצל את מחסוף הסלע ומתקנו דרך תעלה, שנוצרה כנראה מנקב שנפגע, אל בור איגום. בור האיגום מלכני, רוחבי, ומורוחק מעט ממשטח הדרכיה; בתחתיתו יש גומה לאיסוף שאריות התירוש. את הגת חותך פיר 35א' (איור 4).

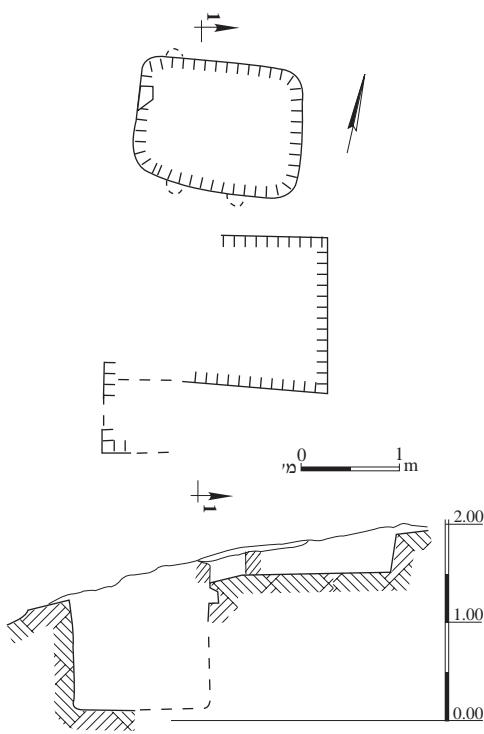
גת מס' 39 (תכנית 3). ממערב לגת מס' 11א' נחשפה גת שיש לה משטח דרכיה רוחבי, המנצל את שיפוע מחסוף הסלע. מתחאו מלכני שפינתיו מעוגלות, והוא מתקנו דרך תעלה, שנוצרה מנקב שנפגע, אל בור איגום מלכני, רוחבי, המרוחק מעט ממשטח הדרכיה. בכל אחת משלוש הפינות של משטח הדרכיה נמצא ספלול אחד, פרט לפינה הדרומית-המערבית במקום שבו הстал שבר היום. לכן, אנו מעריכים שבמקום זה היה ספלול נוסף. מול בור האיגום, במפלס נמוך ממנו, נמצאו עוד ארבעה ספלולים הסודרים בשורה.

תכנית 3. שטח A, גת מס' 39, תכנית וחתך.

איור 2. שטח B, צמד גתות 15ב', מבט לדרום.

תכנית 5. שטח B, גת מס' 15ג', תכנית וחתך.

הכ"ת 2 ו表面上 מדרף של קדרה (השוואה Bonfil 1997: Fig. II.6:23).

גת מס' 18. הגת נמצאת בראש המדרון. היא מורכבת ממישטה דרייכה לא-רגולרי שישפוועו מתון, המתנקן דרך תעללה לבור איגום כמעט רבוע שבתחתיו גומה לאיסוף שאריות התירוז.

גת מס' 20. הגת נמצאת במדרון המזרחי של שלוחת 'מערות הדרוזים'. היא מורכבת ממישטה דרייכה מעוגל, מוארך, בעל דפנות גבוהות (0.3 מ' גובה). המשטח האינו מפולס, והוא נפגע מבליה. המשטח מתנקן לבור איגום רוחבי, عمוק. סביב הגת פזורים ספלולים בגודלים אחידים: ארבעה סביב משטח הדריכה, ללא סדר מסוים — אחד מהם בשולי המשטח הדריכה — וארבעה נוספים סביב בור האיגום.

גת מס' 15ג' (איור 3 ; תכנית 5). הגת מורכבת ממישטה דרייכה חצוב בקפידה שישפוועו מתון; הוא מתנקן לבור איגום גדול, عمוק. בור האיגום נמצא מלא בסחף ובמעט חרסים מהתקופה הרומית והביזנטית, ובهم סירי בישול הדומים לכלי כפר

איור 3. שטח B, גת מס' 15ג' מהתקופות הרומית-הביזנטית, מבט למזרחה.

סיכום

אפשר להבחין בשלושה טיפוסי גתות:
I. לטיפוס זה שייכות גתות מס' 15ג' ו-21ב'. הוא מאופיין במשטח דריכה מלבני שיפועו מתון, דופןתו זקופה ופינותו מוגשת. משטח הדריכה מתנקז לבור איגום גדול ועמוק במילוי. על פי חרסים מהתקופות הרומית והביזנטית שנמצאו בכורות האיגום אפשר לשער שהגתו שימשו לפחות עד לתקופה הביזנטית, ורק בהמשך תקופה זו, או אף מאוחר יותר, הן נסתמו.

II. לטיפוס זה שייכות גתות מס' 4, 9, 11א', 39 ו-15ב'. הוא מאופיין במשטח דריכה מוארך, רדוד, שיפועו גדול מזה של הטיפוס הקודם. המשטח מתנקז דרך עלה, שורדה כנראה מנקב, לבור איגום רוחבי קטן, שבתחתיו גומה לאיסוף שריריות התירוש. שני צדיו של משטח הדריכה הותקן זוג אחד, או יותר, של ספלולים אחידים בגודלים; ספלולים נוספים ב嚷גן גודלים פוזרים סביב לוגת. הגותות מטיפוס זה זהות לוגת מס' 4 שהפר סטפנסקי (תשנ"ט: 67, איור 15) ותאריכה בתקופה הברונזה התיכונה. לגותה אלה אחידות רבה בתכנון, ואנו מציעים לבנות טיפוס זה 'גת חצורה'.

חנניה מהתקופה הרומית (Adan-Bayewitz 1993) ובשרי קנקנים שפניהם אפורים והם צבועים בפסים לבנים (הם לא אוירו בשל השתרמותם הדלה; ר' Frankel et al. 2001:66, Type 53).

שטח C

גתות 21א', 21ב'. לשתי הגותות אותן המרכיבים: משטח דריכה ובור איגום בסיסו. אולם, יש שני ריבועים משטח הדריכה שלhn. לגת מס' 21א' משטח דריכה שמנצל את הסלע הטבעי; הוא הוקף בתעלת רדודה שמתארה אינו סדר. במרכז המשטח יש עוד תעלה רדודה שמנצלת אותו לבור האיגום. הбур מלבני, ובתחתיו גומה לאיסוף שריריות התירוש. בשוליים המזרחיים נחצבו שני ספלולים, ובמשטח הסלע שמערבת לוגת — ספלול אחד. מדרום לבור האיגום הותקן ספלול גדול (0.45 מ' קוטר, 0.3 מ' עומק).

גת מס' 21ב' מורכבת משטח דריכה מרובע מסותת בקפידה ששיפועו מתון. המשטח מתנקז לבור איגום מלבני, גדול, שרוחבו כמעט כרוחב משטח הדריכה ועומקו יותר ממטר אחד. הגת דומה לגת מס' 15ג'. בתחתית בור האיגום נמצא שלושה שרבי גוף של קנקנים מצולעים מהתקופה הרומית או הביזנטית.

פירים (שטח A)

על פני הסלע (192.50–198.50 מ' מעל פני הים) נחשף מתארם של שמוונה פירים ורובעים, הדומים זה לזה (מס' 12, 30, 33, 36, 37, 40; 41; 43). אף שהפירים לא נחפרו, אפשר להניח טבלה 2). שהם מוליכים למערות קבורה. שניים מהם רואים באותו אזור בציור הקייר המצרי בקבר נאחות מהשושלת ה-17 (Davies 1917: Pl. 26) (הסמלולים שמשו למכבש שן נסחטו בו הזוגים, שמשו בימי שלטונו של פיר מס' 12, אשר בצד הגובה של שלוחיו נחצבה תעלה שתפקידה לנתק את מי הגשמים לצדדים, ופיר מס' 35) (איור 4). כל הנראה בזמן שהוא כבר לא היה בשימוש. מערות קבורה שמוליכים אליו פירים מרובעים, אנכיים, אופיניות לצפון הארץ בתקופת הברונזה הביניימית (Greenhut 1995) ובתקופת הברונזה התיכונה (גצוב ונגר 2002).

טבלה 2. מידות פתחי הפירים

מס'	מידות הפתח (מ')
1.50 × 1.10	12
1.10 × 1.10	30
1.10 × 1.10	33
1.05 × 0.95	35
1.10 × 1.10	36
1.07 × 0.96	37
1.20 × 0.92	40
1.00 × 0.90	41

איור 4. פיר מס' 35' צובר בשוליים המזרחיים של משטח דריכה 35' (בב' מרכז), מבט למערב.

לסיידורם של זוגות הסמלולים ממשני צדי משטח הדERICA שלושה הסברים: (1) הסמלולים שמשו להצבת מסגרת עץ שעליה נשענו הדורכים (גצוב, אבשלום-גורני ומוקاري תשנ"ח: 197), כפי שמתואר בציור הקייר המצרי בקבר נאחות מהשושלת ה-17 (Davies 1917: Pl. 26); (2) הסמלולים שמשו בסיס למכבש שן שנסחטו בו הזוגים, בדומה למתחואר בקבר חתי מהמלך החטונה (Newberry 1893: Pl. 12) להצבת קנקנים (סטפנסקי תשנ"ט: 67). סידור הסמלולים בשני מערכים — באחד זוג סמלולים אחד או שניים משנה צדי המשטח, ובשני סמלולים פוזרים סביב משטח הדERICA ובור האיגום — מעיד אולי על תפקידם. אלה הסדרים בזוגות משנה צדי המשטח שימושו כנראה להצבת מסגרת עץ למשען או להתקנת מכבש שן, ואילו אלה הפוזרים סביב, בעיקר בקרבת בור האיגום, שמשו להצבת קנקנים. בדומה מרכיבים, בור האיגום הרוחבי וזוג הסמלולים המשועפם, בור האיגום הרוחבי וזוג הסמלולים משנה צדי משטח הדERICA, דומות הგותות מהאזור לgentes ('התענכיות') (גצוב, קובל-פארן וטפר, בדפוס), ובהן הגד שנחשה בתל ענק שתוארכה לתקופת הברונזה הקדומה או לראשית תקופת הברונזה התיכונה (גצוב, אבשלום-גורני ומוקاري תשנ"ח: 197; Lapp 1969:13–14). אולם, הgentes 'הছוריות' שונות מהגותות 'התענכיות' בקשר שבין משטח הדERICA לבור האיגום. האחרונות מחוברות בזוג נקבים שנחצבו בדופן בור האיגום הצמוד למשטח הדERICA, ואילו הgentes 'הছוריות' מחוברות בتعلיה אחת שננאה שדרה מנקב אחד. תועדו בסקר מפת מגדל (תור תשס"א: 23). החرسים מצמד גותות 15' מחזקים את תיאורן הגותות 'הছוריות' (טיפוס II) לתקופת הב' 2.

III. לטיפוס זה שייכות גותות מס' 8, 20, 21, 34, 35' (בב'). מרבית הגותות הפוזרות בגבעות שמצפון לתל הצור ומערב לו מאופייןות במשטח דERICA רדוד בעל מתאר לא-רגולרי, המנצל את צורת מחשוף הסלע ושיפועו ומתקן לבור איגום קטן שצורתו לעיתים רוחבית. כיוון שהgentes אלה נמצאו בשטח הפתוח, ללא התייחסות סטרטיגרפית כלשהי, ובגלל צורתן הפשוטה והלא מוגדרת, לא הייתה אפשר לחתורן. יש לציין שהן דומות לגותות מטיפוס II, במיוחד לגות 39 בשטח A.

ニיצלו את מחסוף הקרטון הרך לחציבה אבני גזית ארכוכת במיוחד, כפי שאפשר לראותו מתחליים שנוטרו על פני הסלע לאחר ניתוק אבני הגזית.

חלקה המערבי של מחצבה 11'ב נחצב בתוך גת 11'a', שמנה נותר בור איגום מלכני (איור 5). ממחצבה מס' 31 נמצאת בשוליו המזרחיים של ממחסוף הסלע; אפשר עדין לדאות חמש אבני גזית שנחצבו בה, אך לא נזקקו מהסלע (איור 6). רוחב אבני הגזית 0.45–0.40 מ'; אורכה של אחת מהן כ-0.9 מ', ושל אחת אחרת — 1.5 מ'. אורכן של ממחצבה מס' 32 לא היה אפשר לעמוד על מידות האבנים שנחצבו בה.

לרוב, אי אפשר להאריך ממחצבות, בעיקר ככלא שנמצא על מחסופי סלע בשטחים פתוחים ללא מצא מתארך. מכל מקום, סמיכותן של הממחצבות לתל חצור מעלה את ההשערה שאבני הבנייה הגדולות נועדו לבניית מבני הציבור שם. בחפירות בתל חצור אכן נמצא אבני בנייה מאבן גיר רכה, בעיקר בשכבות מתkopפת הברזל (לדוגמה, ר' ידין ואחרים תשכ"א: לוח 52).

ספלולים

נוסף לספלולים הסטודים לגותות (ר' לעיל), נמצאו על פני משטחי הסלע עוד ספלולים רבים, דוגמתו

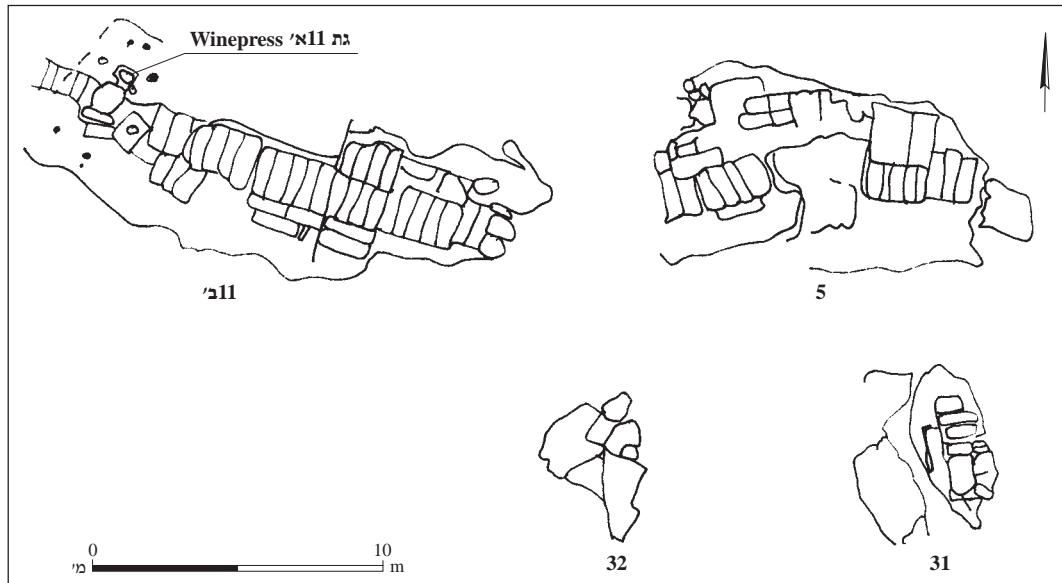
ריכוזי מערות קבורה שלחן פירוי כניסה מרובעים נמצאו בגבעות שמורוח לתל חצור ומדרום לו; ראשית השימוש בהן מיחסת לתקופת הב"ת 1, אך הן נוצלו לקבורה גם בתקופת הב"ת 2 (סטפנסקי תשן"ג: 6, איור 9). ריכוזים אלה, וכן פתחיהם של פירים נוספים שנמצאו בגבעות אלה, מיחסים לבתי הקברות של חצור בתקופה הברונזה התיכונה (סטפנסקי תשן"ט: 66). ריכוז הפירים שנמצא בשטח A (ר' איור 1) מעיד על כך שבתקופת הברונזה התיכונה הייתה העיר חצור מוקפת בכתי קבורה מרוב עבירה.

מחצבות (שטח A)

במחסוף הסלע התתיכון בשטח A נחשפו שלוש ממחצבות (מס' 5, 31, 32; תכנית 6; טבלה 3) וחולק ממחצבה נוספת (מס' 32). ממחצבות אלה

טבלה 3. ממחצבות

מס'	מידות הממחצבה (מ')	מידות מומצאות של האבנים (מ')
5	1.60 × 0.50 × 0.36	12.0 × 5.0
31	2.00–1.80 × 0.50 × 0.30	20.0 × 4.5
32	1.50–0.90 × 0.45 × 0.40	4.0 × 2.0

תכנית 6. ממחצבות בשטח A.

איור 5. מחצבה מס' 11ב', מבט למזרחה.

איור 6. מחצבה מס' 31 בשוליים המזרחיים של מחשוף הסלע, מבט למזרחה.

הוותקנו גומחות להצבת נורות שמן למאור; שרידי הפיח עדיין ניכרים סביב הגומחות. בחלל החדר הцентр סחף, ובתחתיו נמצא חרסים מן התקופה הממלוכית.

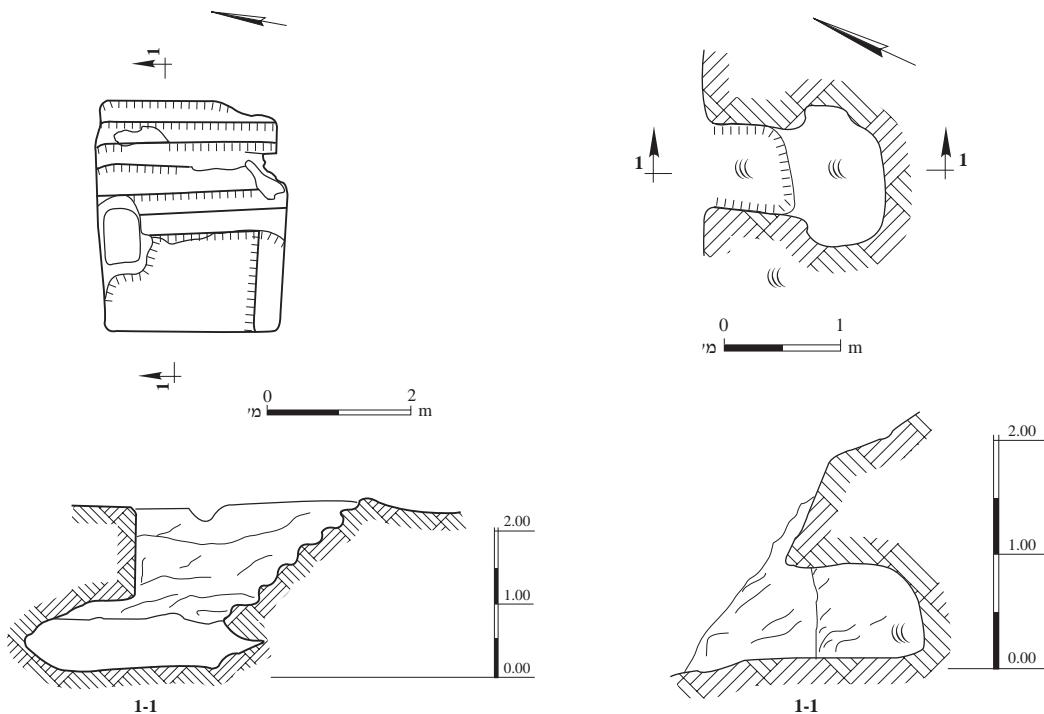
מס' 38 (ר', איור 1). לא היה אפשר לקשרם למתקנים אחרים, ונראה שהשימוש בהם היה מגוון.

מערות

שטח B
למוגלות המדרון הצפוני נחשפה מערה (מס' 14) חצובה בסלע הקרטון מתחת למעטה הנاري (חכנית 7). במדרונות הסלע מעל פתח המערה חצובה

מס' 38 (ר', איור 1). לא היה אפשר לקשרם במחשוף סלע במרכז המדרון נמצאו שתי מערות, אחת טבעי (מס' 6) ואחת חצובה (מס' 7). למערה מס' 7 חדר אחד שנחצב בקפידה רבה, ובקריותיו

שטח A

תכנית 8. שטח B, מתקן אשפרה(?) מס' 19 א', תכנית וחתך.

תכנית 7. שטח B, מערה מס' 14, תכנית וחתך.

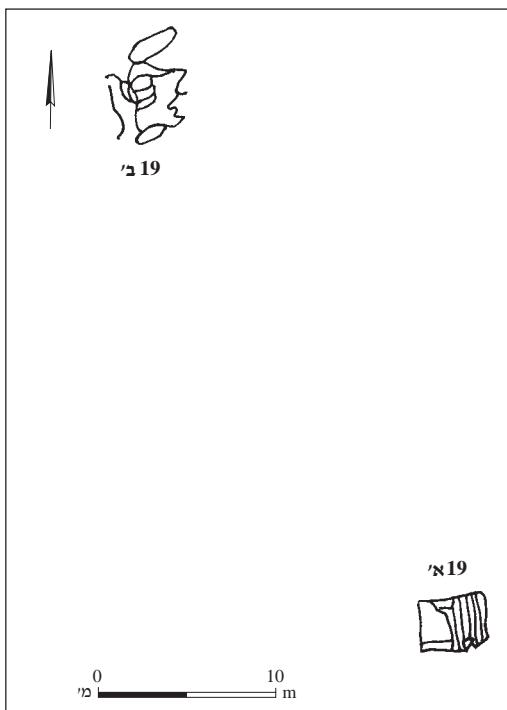
איור 7. מתקן אשפרה(?) מס' 19 א', מבט לדרום.

0.46 מ' רוחב). בדופן הצפונית של הבור, בעומק 0.85 מ' משפת הבור, נפער חלל שרוחב פתחו כ-0.9 מ'. בתוך החלל לא נתגלה כל ממצא, ונראה שהוא נוצר בתחוםי בליה ופגע בקצה הצפוני של המדרגות התתertonות. במרווה שנוצר הונחה אבן

תעלת רדוודה להטיית מי נגר. גובה פתח המערה כ-1.2 מ', רוחבה המערה כ-2 מ' ועומקה כ-8 מ'. מחוץ לפתח המערה היו מצוברי עפר גדולים שנערמו, ככל הנראה, בעת ניקוי המערה והתקנתה לשימוש בcpf' 'מערות הדרוזים'. מצוברי העפר נחרפו ולא נמצא בהם ממצאים ארכיאולוגיים. המערה לא נחפרה. כ-30 מ' מזרחה למערה נחשף כוך חצוב בסלע (כ-0.9 מ' גובה הפתח, 0.8 מ' רוחב, כ-1.7 מ' עומק); לא ברור لماذا הוא שימש.

מתקן אשפרה(?) (שטח B)

על גב השלווה בשטח B (258.60 מ' מעל פני הים) נחשף פיר מלכני (מס' 19 א'; 3.2 × 2.8 מ', עומק 2.5 מ'; תכנית 8; איור 7). בדופן המזרחת הזכובות שש מדרגות, הטופסות את מלאו רוחב הפיר, והן מובילות לתחתיתו. שלוחן הממוצע של המדרגות כ-0.3 מ' וגובהן 0.24–0.22 מ'. המדרגה התחתונה נמצאת בעומק 1.7 מ' מתחת לשפת הפיר. צמוד לדופן הדרומית, בעומק 1.5 מ' משפת הבור, נחשף משטח סלע חצוב, נראה מרף או ספסל

תנין 9. שטח B, מתקן אשפה (?) 19 א'
ומערך המדרגות 19 ב'.

שטוחה (0.5×0.7 מ') במלפס המדרגה הששית. בדופן המערבית של הבור, בעומק 1.3 מ' משפת הבור, נחשף חלל גדול מתחת לשכבה הסלע שבו נחצב הבור. נראה שוגן חליל זה הוא מוצאה של תהליכי בליה טבעי. בעפר שסתם את החלל נמצא שרירים אחדים של כלבי בישול מהתקופה הרומית התיכונה, בהםם שבר של קדרה הדומה לטיפוס Adan-Bayewitz B3 מבית היוצר של כפר חנניה (1993:119–124).

כ-35 מ' מצפון-מערב למתקן האשפה (?) (מס' 19 א'), במדרון המשתפל צפונה, נחשף גורם בן חמישה מדרגות (מס' 19 ב'; תנין 9 ; אייר 8), העולות אל רום השלווה מצפון לדרום, ומובילות לכיוון הפיר. הפיר דומה מאד לפיר קטן יותר שנחשף בחורבת חרמישית, כ-6.5 ק"מ ממזרח ללוד (גרינהורט תשנ"ח: 158). מעניין, שגם בחורבת חרמישית נמצא במדרון מערכת מדרגות שמכוננת אל הפיר. גראינירות דיהה את הפיר כמתקן הקשור בתהליכי האשפה של אריגים. המתקן שבחורבת חרמישית נמצא סמוך לבורות מים, ואכן בתחום האשפה היה צורך במים רבים. כיוון שלא נמצא מקרים מים סמוך לפיר שמעורב לתל חזר, קשה לזהותו כמתקן אשפה.

אייר 8. מערכת המדרגות שמצפון למתקן האשפה (?), מבט לדרום.

קורומים לדרך ענבים במקום כעדותן של הגותות המאוחרות (טיפוס I).

הפרירים שנמצאו בשטחה A מעדים, ככל הנראה, על בית קברות מתקופת הברונזה התיכונה. עד עתה נודעו בתים קבוריים של חצור מתקופה זו רק מזרחה לתל ומדרום לו (סטפנסקי תשנ"ג: איו"ר 9; תשנ"ט: איו"ר 13). שיוכן של הממצאים לתל היישוב בתל הוא סביר, אך אין לנו אסמכתה ברורה. ממצאים אלה מצטרפות לממצאים רבים אחרים שスクר סטפנסקי (תשנ"ט: 70-71) מדרום-מערבה לתל וכן מדרום-מזרחה לו. גם סטפנסקי הניח שחלקו שימש לאספקת אבני לבני העיר.

סיכום

החפירות בגבעות המרחב החקלאי שמצפון לתל העלו ממצא אחד מתקופת הברונזה התיכונה. ערך ידיעותינו על ייצור יין, קבורה במערות פיר וחיצית אבן בנייה. בחפירה זוהה טיפוס גותות מתקופת הברונזה התיכונה האופייני לתחומה של חצור (מכאן, הגותות 'הಚזריות'). יתכן שהמשך המחקר יזוהו טיפוסים נוספים של גותות בנות תקופה הברונזה התיכונה, ואפשר יהיה לעמוד על תחומי תפוצתן. גם אחרי חורבנה של העיר הקדומה בחצור המשיכו

הערות

¹ (G-60/2002) בעקבות הסקר נרשמו כ-27 אתרים שבם נראים שרידי עתיקות או שיש בהם סיכוי סביר למציאתם. חלק מן השטח שנסקר נערכו סקרים קודמים וחפירות הצללה אחורות בראשית שנות ה-90 למאה ה' (סטפנסקי תשנ"ג; תשנ"ד; תשנ"ו).

² נוסף על גת מס' 4 שהפר סטפנסקי (תשנ"ד).

¹ החפירות נערכו בהנחת המחברים (הרשות מס' A-3739-A). מנהלי השטחים היו: יואב לדר (אתרים מס' 15, 7, 6), עדנה עמוס (אתרים מס' 8, 9), בוטروس חנא (אתרים מס' 23-21), מטאנס איב (אתרים מס' 3, 11, 5, 40-24) וגאל דמוי (אתר מס' 19). סייעו אברהם האגיין וטיה קורנפולד (מידות).

² את הסקר הארכיאולוגי לאורך התוואי ביצעו בחודש Mai 2002 יוסי סטפנסקי, מרדכי היימן ולטיציה ברדה (רישון מס'

הפניות

סטפנסקי י" תשנ"ד. גת ליד תל חצור. חדשות ארכיאולוגיות קא-קב' 117: 1.

סטפנסקי י" תשנ"ו. תעלות חצובות בקרבת תל חצור: אמת המים הקדומה ביותר בארץ ישראל. עתיקות 7*-1*: 28-7*. סטפנסקי י" תשנ"ט. הפרטريا של חצור בתקופת הברונזה, הברזל והפרסית: מחקר ארכיאולוגי-דיגינגי. עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב. תל אביב.

סטפנסקי י" 2008. מערות דורותים (אמת המים לתל חצור). חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל <http://www.hadashot-esi.org.il/> (24.8.2008) 120 report_detail.asp?id=870&mag_id=114 (תאריך גישה .1.12.2010).

סטפנסקי י" וברדה ל' 2006. תל חצור, סקר כביש עוקף. חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל <http://www.hadashot-esi.org.il/> (6.8.2006) 118 (תאריך גישה .7.12.2006).

גצוב נ', אבשלום-גורני ד' ומוקاري ע' תשנ"ח. מיתקנים ובקלים בשולי אל מגידל (מגדל העמק). עתיקות 198-195: 36.

גצוב נ' ונגר י' 2002. קברים מתקופת הברונזה התיכונה בಗיל המערבי. בתוך צ' גל, עירן. ארץ צפון: קובלץ מאמרדים בארכיאולוגיה של הגליל. ירושלים. עמ' 1-49. גצוב נ', קובלץ-פארן ק' וטפר י' בדרפס. הגת התענוגית: עדות להעשייה יין בתקופת הברונזה התיכונה בעמק יזרעאל. ארץ ישראל, ספר בן תור.

גרינהוות צ' תשנ"ח. חורבת חרמשית, עונות 1988-1990. עתיקות 172-121: 34.

ידין י', אהרון י', עמרן ר', דותן מ', דותן ט', דונאייבסקי ע' ופרו ד' תשכ"א. חצור ג-ד: פרשת החפירות בעונה השלישית והרביעית (1958-1957). ירושלים.

סטפנסקי י" תשנ"ג. סקר מפת ראש פינה — 1991. חשות ארכיאולוגיות צט: 5-7.

- hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=1027&mag_id=115
תאריך גישה (1.12.2010) id=115
- תור י' תשס"א. סקר מפת מגדל. *חדשנות ארכיאולוגית — חפירות וסקרים בישראל* 112: 23–22.
- Adan-Bayewitz D. 1993. *Common Pottery in Roman Galilee*. Ramat Gan.
- Bonfil R. 1997. Middle Bronze Age to Persian Period. In A. Ben-Tor, R. Bounfil, Y. Garfinkel, R. Greenberg and A.M. Maeir. *Hazor V: An Account of the Fifth Season of Excavation, 1968*. Jerusalem. Pp. 25–41.
- Davies N.G. 1917. *The Tomb of Nakht at Thebes* (Robb de Peyster Tytus Memorial Series 1). New York.
- report_detail.asp?id=399&mag_id=111
תאריך גישה (1.12.2010)
- קובלו-פארן ק' 2009. יפעת מורה. *חדשנות ארכיאולוגית — חפירות וסקרים בישראל* 121: 1–23.
- Frankel R., Getzov N., Aviam M. and Degani A. 2001. *Settlement Dynamics and Regional Diversity in Ancient Upper Galilee* (IAA Reports 14). Jerusalem.
- Greenhut Z. 1995. EB IV Tombs and Burials in Palestine. *Tel Aviv* 22:3–46.
- Lapp P. 1969. The 1968 Excavations at Tell Ta‘annek. *BASOR* 195:2–52.
- Newberry P.E. 1893. *Beni Hasan* 1. London

THE RURAL HINTERLAND WEST OF TEL HAZOR

EDNA AMOS AND NIMROD GETZOV
(Pp. 27–40)

Salvage excavations were conducted in October 2002 along the route of the planned Tel Hazor bypass road (Areas A–C; Site 10; map ref. NIG 25260–90/76632–7035, OIG 20260–90/26632–7035; Fig. 1). The excavations exposed archaeological evidence representing a range of activities from many different periods, both at the time when Hazor was at the height of its prominence and during periods when the tell was abandoned. The evidence consisted of winepresses, shafts, quarries, cupmarks, caves and a curing installation(?) (Fig. 1).

Winepresses (Table 1; Plans 1–5; Figs. 2, 3). Fifteen winepresses were exposed, adding to the many winepresses previously surveyed on the hills surrounding Tel Hazor. All are simple presses and they can be classified as three types:

I. Winepresses consisting of a rectangular treading floor draining into a large and particularly deep collection vat (Nos. 15c, 21b). Roman and Byzantine potsherds recovered from the collecting vats suggest that these winepresses were used at the latest during the Byzantine period.

II. Winepresses consisting of a steeply sloping elongated treading floor (Nos. 4, 9, 11a, 39, 15c). A narrow channel drains from the floor into a small lateral collecting vat, with a depression in its floor to collect the must. One or more pairs of cupmarks are hewn on both sides of the treading floor; further cupmarks are distributed around the winepress. On the basis of their design, these winepresses should probably be dated to Middle Bronze Age II; we have termed the type: "Hazor Winepress".

III. Winepresses consisting of a shallow treading floor with an irregular shape, draining into a collecting vat which is often lateral (Nos. 8, 20, 21a, 34, 35b). The type has not been dated, but its dating is probably similar to that of Type II.

Shafts (Nos. 12, 30, 33, 35a, 36, 37, 40, 41; Table 2; Fig. 4). Traces of eight similar shafts were visible on the rock face, on which excavations were not conducted. The shafts probably led to burial caves, characteristic of the north of the country during the Intermediate Bronze–Middle Bronze Ages.

Quarries (Nos. 15, 11b, 31, 32; Table 3; Plan 6; Figs. 5, 6). On the hill where the burial shafts were recorded, three quarries were identified, and part of an additional quarry. Rectangular ashlar blocks were produced here, measuring 1.40–2.00 × 0.45–0.60 m and approximately 0.3 m thick. The close proximity of the quarries to Tel Hazor suggests that ashlar blocks quarried here were used to construct public buildings on the tell.

Caves (Nos. 6, 7, 14; Plan 7). Two caves hewn in the limestone rock were recorded in Area A; one of the caves (No. 7) yielded potsherds from the Mamluk period. Another cave was recorded in Area B; it was devoid of archaeological finds.

Stepped Curing Installation(?) (Nos. 19a, 19b; Plans 8, 9; Figs. 7, 8). A rectangular shaft was exposed in Area B, with six steps hewn in one of its sides, leading to the bottom of the shaft. Approximately 35 m north of the installation, a flight of five to six steps was exposed leading in the direction of the shaft. The installation is similar to one revealed by Zvi Greenhut at

Horbat Hermeshit, where he identified the shaft as a curing installation. The Horbat Hermeshit installation was, however, located near water cisterns, and large quantities of water are indeed a prerequisite for the curing process. In the absence of a nearby water source, it is difficult to identify the Tel Hazor installation as a curing installation.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Tel Hazor and its vicinity (after Stepansky 1993: Fig. 10), showing excavated Areas A–C and Site 10.

Table 1. Dimensions of winepresses in Areas A–C (in meters).

Plan 1. Area A: Winepress 8, plan and section.

Plan 2. Area A: Winepress 11a, plan and section.

Plan 3. Area A: Winepress 39, plan and section.

Plan 4. Area B: pair of winepresses, 15b, plan and section.

Fig. 2. Area B: pair of winepresses, 15b, looking south.

Plan 5. Area B: Winepress 15c, plan and section.

Fig. 3. Area B: Winepress 15c, looking east.

Table 2. Dimensions of shaft openings.

Fig. 4. Shaft 35a hewn on eastern border of the treading floor, Winepress 35b, looking west.

Table 3. Quarries.

Plan 6. Quarries in Area A.

Fig. 5. Quarry 11b, looking east.

Fig. 6. Quarry 31 on the eastern border of the rock outcrop, looking east.

Plan 7. Area B: Cave 14, plan and section.

Plan 8. Area B: Curing installation(?) 19a, plan and section.

Fig. 7. Curing Installation(?) 19a, looking south.

Plan 9. Area B: Curing Installation(?) 19a, and the system of steps (19b).

Fig. 8. Area B. System of steps to the north of Curing Installation(?) 19a, looking south.